

İnsani İlişkilerin Düzenlenmesinde Takvanın Rolü

Muhammet YILDIZ*

***Doktora**, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara/Türkiye

E-mail: myildiz.3543@gmail.com

ORCID: 0000-0003-4812-3002

ROR: 05ryemn72

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 1 Mart 2025

Kabul Tarihi: 16 Mayıs 2025

Yayın Tarihi: 30 Haziran 2025

Değerlendirme: Bu makale en az iki hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: ahif@ahievran.edu.tr - <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ahilahiyat>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Öz

Kavramlar, Kur'ân-ı Kerim'in toplum hayatına müdahalesinde ve insana hitabında önemli bir yer tutmaktadır. Bunlardan biri olan ve Kur'ân-ı Kerim'deki ayetlerin genelinde kullanılan "takva", Kur'ân-ı Kerim'de insanın Allah, insan ve çevre ile ilişkilerini ıslah ve inşa edici bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak Kur'ân-ı Kerim'in muhatapları tarafından meseleye yaklaşıldığında, bu kavram önemini kaybetmemekle birlikte, kavramın teorik tanımı ile pratik sahadaki karşılığı arasında farklılıklar olduğu gözlemlenmektedir. Bu ihtilafın bir sonucu olarak, bazen takva kavramı sadece Allah-insan ilişkisine hapsedilirken, bazen de ibadet ve itaatte derinleşmek isteyenlere mahsus bir davranış olarak anlaşılmaktadır. Olguların ve algıların düşüncenin oluşumundaki etkisi göz önüne alındığında takva ile ilgili yorumların biraz da içinde bulunulan şartlar çerçevesinde geliştiği anlaşılmaktadır. Buradan hareketle bu makalede insani ilişkileri düzenleyici bir faktör olarak takva kavramı ele alınmaktadır. Takvanın toplumsal hayata sirayeti ve insan ilişkilerine etkisi analiz edilerek Kur'ân-ı Kerim'in takva kavramı üzerinden toplumsal hayata yönelik hedeflerini açıklamak, bu çalışmanın problemini oluşturmaktadır. Amaç yönüyle bu çalışma, ahlaki bir eylem olarak takvanın, ibadetlerin yanı sıra insani ilişkilerde de var olabildiğini ve bu alandaki rolünü ayetlere dayanarak ortaya koymaya çalışmaktadır. İlgili ayetler incelenirken klasik ve çağdaş tefsirler esas alınmıştır. Bu vesile ile konu, mütekaddim ve müteahhir dönemde takva kavramına yönelik farklı yaklaşımlar karşılaştırılarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Araştırmamız, takvayı konu edinen çalışmaların bir kısmıyla benzer gibi görünse de insani ilişkilere ve takvaya birlikte yer veren ayetleri bu iki döneme ait tefsirler ışığında incelemesi itibarıyla özgün bir görünüm arz etmektedir. Ayrıca çalışmada takvanın temel şartının iman olduğu, ibadetle gelişim gösterdiği ve toplumsal hayatta gün yüzüne çıktığı üzerinde durulmuş ve Kur'ân-ı Kerim'in bu kavramla, ahlaki meziyetlerle kuşanmış bir toplum oluşturmaya çalıştığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Takva, Kur'ân, insani ilişkiler, Düzenleme

The Role of Taqwa in Regulating Human Relations

Muhammet YILDIZ*

*PhD, Ankara Yıldırım Beyazıt University, Institute of Social Sciences, Ankara/Türkiye

E-mail: myildiz.3543@gmail.com

ORCID: 0000-0003-4812-3002

ROR: 05ryemn72

Article Type: Research Article

Date Received: 1 March 2025

Date Accepted: 16 May 2025

Date Published: 30 June 2025

Review: This article has been reviewed by at least two reviewers using a double blind peer review model. A similarity check was performed to confirm that it was free of plagiarism.

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: ahif@ahievran.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/pub/ahilahiyat>

Conflicts of Interest The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

dergipark.org.tr/en/pub/ahilahiyat

Abstract

Concepts have an important place in the Qur'an's intervention in social life and its address to human beings. One of these concepts, "taqwa", which is used throughout the Qur'an, appears in the Qur'an as a concept that reforms and builds human relations with God, human beings and the environment. However, when the issue is approached by the interlocutors of the Qur'an, although this concept has not lost its importance, it is observed that there are differences between the theoretical definition of the concept and its practical content. As a result of this disagreement, sometimes the concept of taqwa is confined to the relationship between God and human beings, and sometimes it is understood as a behavior reserved for those who want to deepen in worship and obedience. Considering the influence of facts and perceptions on the formation of thought, it is understood that the interpretations of taqwa are developed within the framework of the circumstances. From this point of view, this article deals with the concept of taqwa as a factor regulating human relations. The problem of this study is to explain the Qur'an's goals for social life with the concept of taqwa by analyzing the spread of taqwa to social life and its effect on human relations. In terms of purpose, this study aims to reveal that taqwa as a moral action can exist in human relations as well as in worship and its role in this field based on the verses. The relevant verses are analyzed on the basis of classical and contemporary commentaries. In this way, the approach to the concept of taqwa in the periods of mutaqaddimin and mutakahirin has been compared and the subject has been tried to be investigated. Although our research seems to be similar to some of the studies on taqwa, it is unique in that it examines the verses that include human relations and taqwa together in the light of the tafsirs of these two periods. As a result of the study, it has been emphasized that the basic condition of taqwa is faith, that it develops with worship and that it emerges in social life, and it has been determined that the Qur'an tries to create a society equipped with moral virtues with this concept.

Keywords: Tafsir, Taqwa, Qur'an, Human Relations, Regulation

Citation: Yılmaz, Muhammet. "The Role of Taqwa in Regulating Human Relations". *Ahi İlahiyat Dergisi*, 4 (June 2025), 1-15.

Giriş¹

Nazil olmaya başladığı tarihten bugüne kadar Kur’ân-ı Kerim’in zihniyet ve toplum inşasında kavramlara büyük önem verdiği görülmektedir. Bu durum bugünden sonra da hitap edeceği her toplumda Kur’ân kavramlarının öneminin devam edeceğinin göstergesidir. Zaman içerisinde bu kavramlarda tanım ve muhteva açısından anlam değişiklikleri söz konusu olsa da okuyucu- da meydana getirdiği etki bakımından öneminde bir eksilme görülmemektedir. Bunlardan biri olan ve Kur’ân-ı Kerim’de sık sık yer verilen takva kelimesi, Kur’ân-ı Kerim’in nüzulünden bu yana semantik açıdan değişiklikler göstermiştir. Buna rağmen -manasına vakıf olsun ya da ol- masın- Kur’ân-ı Kerim’i okuyan herkes bu kavramın mühim manalar ihtiva ettiği hissini yaşa- maktadır.²

Kur’ân için böyle önemi haiz takva kelimesinin kökenine ve sözlük anlamına konuyla ilgili ça- lışmalarda yeterince temas edildiği görülmektedir. Bu nedenle biz bu kısmı konumuza dâhil etmeden çalışmamıza ışık tutacak ölçüde terim anlamına yer vermeye gayret edeceğiz. Râgıb el-İsfahânî’ye (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) göre takva: “İnsanın kendini korkulan şeylerden sakındırmasıdır.” Yine İsfahânî takvayı şer’i açıdan, “İnsanın kendini günahlardan koruması” olarak tanımlayarak bunun da mahzurlu şeyleri hatta bazı mübâhları terk etmekle mümkün olabileceğini belirtmektedir.³ İsfahânî, konuyla ilgili görüşünü de Hz. Peygamber’in şu hadisine dayandırmaktadır: “Helal bellidir. Haram da bellidir. Bu ikisi arasında birtakım şüpheli şeyler vardır ki, insanların çoğu bunları bilmezler. Kim bu şüpheli şeylerden sakınırsa dinini ve ırzını korumuş olur. Kim de şüpheli şeyleri yaparsa, koruluk etrafında koyunlarını otlatan çoban gibi olur ki içeriye girmesi fazla sürmez...”⁴ Buna göre helal ve harama riayet etmekle yetinmeyip harama götürebilecek davranışlardan da kaçınmak, insana müttakî vasfını kazandıran önemli bir husustur.

Takvayı, “Dine zarar vereceğinden korkulan şeyleri terk etmek” olarak tanımlayan Gazzâlî’ye (ö. 505/1111) göre takva Kur’ân’da üç manada kullanılmaktadır. Bunlar: “Allah’tan korkmak, itaat ve ibadet etmek ve kalbi günahlardan arındırmaktır.” Gazzâlî, bu manalardan üçüncüsünü tercih ederek takvada esas olanın günah ve kötülüklerden uzak durmak suretiyle kalbi temiz tutmak olduğunu söylemektedir.

Tefsirlere baktığımızda ilk dönem müfessirlerden Zemahşerî (ö. 538/1144) takvayı, “Kişinin kendi- sini cezaya müstahak kılacak fiil ya da terk gibi eylemlerden sakınması”⁵ olarak tanımlamaktadır. Son dönem müfessirlerden Hamdi Yazır (1878-1942) ise bu kavramı, “İnsanın kendisini Allah’ın ko- rumasına koyarak âhirette zarar ve elem verecek şeylerden iyice korunması, başka bir ifadeyle kö-

1 Bu çalışma Doç. Dr. Harun Şahin danışmanlığında sürdürdüğümüz “Gündelik Hayatın İnşasında Kur’ân’ın Üs- lubu -Klasik ve Son Dönem Tefsirler Işığında-” başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. (Doktora Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara, Türkiye, 2025).

2 Mehmet Soysaldı, “Kur’an Semantiği Açısından Takva”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (Elazığ 1996), 22.

3 Ebü’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb el-İsfahânî, *Müfredat fî Garibi’l-Kur’ân*, thk. Nezar Mustafa el-Baz, (Mektebetü Nezar Mustafa el-Baz, ts.), 2/688.

4 Ebu Abdullah Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Sahîhu’l-Buhârî*, (Beyrut: Darü’t-T’esil, 1433/2012), “İmân” 39 (No.52).

5 Ebü’l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, trc. Heyet, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, 2017), 1/134.

tülüklerden sakınması, iyiliklere sarılması”⁶ şeklinde yorumlamaktadır. Yine bu vasfa sahip kimseler (müttakîler), genel olarak tefsirlerde haramlardan sakınan, farz kılınanları da eda edenler;⁷ Allah’tan korkan, hakla batılı ayırabilen ve sâlih insanlar arasına girmek için çabalayan kimseler⁸ şeklinde açıklanmaktadır. Takvanın âfâkî ve enfûsî kazanımlarına dikkat çeken Seyyid Kutub’a (1906-1966) göre ise takva, “İnsana vahiyden yararlanma yeteneği kazandıran, kalp hassasiyeti, şuur canlılığı ve yoldaki dikenlerden uzak durma bilinci meydana getiren önemli bir etkidir.”⁹ Bütün bu tanımların neticesinde özetle diyebiliriz ki, takva: Allah’a karşı sorumluluk bilincini, onun emirlerine riayet etmeyi ve ilahi azaba sebep olabilecek her türlü söz ve fiilden uzak durma çabasını ifade etmektedir.¹⁰

Bir diğer husus da takvanın sınırlarıyla ilgili algıların farklılık arz etmesidir. Burada kastettiğimiz hem avam ve havas açısından takvanın ne anlama geldiği, hem de amel bakımından takvanın nelerle irtibatlandırıldığıdır. İslam sonrası dönemde olduğu gibi cahiliye döneminde de önem verilen takva kavramı, İslam’ın gelişiyile birlikte gerçek anlam ve değerini bulmuş olmakla birlikte, mevcut şartların etkisiyle farklı şekillerde yorumlanmıştır. Fıkıh, hadis ve tasavvuf alanlarında bu farklılıkları açıkça görmek mümkündür. Ancak bu ilimlerin farklı takva anlayışlarından ziyade, zamanımızda takva ve müttakî denilince zihinlerde beliren düşünceler dikkatimizi çekmektedir. Zira günümüzde davranışların ve ahlaki meziyetlerin, görselliğin gerisinde kaldığına ve ancak ibadetlerde kendine yer bulabilen bir takva anlayışına şahitlik ettiğimizi ifade edebiliriz.¹¹ Dolayısıyla takvanın gündelik hayatta neleri karşıladığı ve Kur’ân penceresinden bakıldığında insani ilişkilerle nasıl bir münasebetinin olduğu gibi mevzuların incelenmesi, doğru bir takva anlayışının oluşmasına da katkı sağlayacaktır.

Bu bilgiler doğrultusunda ele alınan bu çalışmada takvanın insani ilişkilerin düzenlenmesine sunacağı katkılar ve bu alandaki rolü açıklanmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda takvanın kapsamına değinilerek bu mühim kavramın gündelik hayatta insanın yaşantısı ve amelleri üzerindeki etkisi ele alınacak, ardından tefsirler ışığında takvanın insani ilişkilerle münasebeti incelenecektir. Tefsir kaynağı olarak ilk dönem ve çağdaş tefsirler bir arada kullanılacaktır. Böylece takvanın toplumsal hayatla irtibatını ortaya koymaya çalışırken hem bu iki dönemin ışığından istifade etmiş, hem de iki dönemin konuya yaklaşımını kıyaslama imkânı bulmuş olacağız. Bu çalışmanın temel iddiası, takvanın insani ilişkilerle yakın bir irtibatı olduğunu ve ancak gündelik hayattaki münasebetlerde zuhur edeceğini varsaymaktır. Dolayısıyla bu çalışma, Kur’ân’ın inşa ve ıslah kavramlarından biri olan takvanın, gündelik hayattaki yerini ve önemini vurgulaması açısından önemlidir.

Literatürde konuyla ilgili çok sayıda çalışma yapıldığı görülmektedir. Bunlar arasında: Lütfullah Cebeci’nin takvanın kökeni, anlamları ve Kur’ân’da geçen takva ile ilgili ayetleri konularına göre ele aldığı “Kur’ân’a Göre Takva ve Muttakî” isimli çalışması ve Hüseyin Kerim Ece’nin takvanın önemi, boyutları, ibadet ve davranışlarla ilişkisi, takva sahiplerinin özellikleri ve takvanın insana kazandırdıkları konularını incelediği “Takva Bilinci” isimli eseri bulunmaktadır.

6 Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, (İstanbul: Yenda Yayınları, ts.), 1/158.

7 Ebî Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tefsîrü’t-Taberî Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, (Kahire: Dâru Hecc, 1422/2001), 1/237.

8 Ebu’l-A’la Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, trc. M. Han Kayani vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 2005), 1/49.

9 Seyyid Kutub, *Fi Zilâli’l-Kur’ân*, (Beyrut: Dâru’s-Şurûk, 1423/2003-), 1/39.

10 Cumhur Demirel, “Kur’ân’ın Ahlakî Bir Kavram Olan Takvaya Dair Teşbihleri ve Muttakilerle İlgili Beyanları Üzerine”, *II. Uluslararası Din ve İnsan Sempozyumu*, ed. İshak Tekin vd. (Ankara: Son Çağ Akademi, 2021), 543.

11 Adil Bor, “Kur’ân’da “Takvâ”nın Bireysel ve Toplumsal Boyutu”, *Diyanet İlmi Dergi* 56 (2020), 758-759.

Yine Ayşe Öz'ün takvanın tarihsel süreci, anlamları ve bireysel yönlerini çalıştığı “*Bir Davranış Geliştirme Modeli Olarak İttika*”, Hatice Şahin'in takvanın İslami ilimler yönünden anlamlarına, Kur'an açısından tahliline, uygulayan ve uygulanan yönüyle takvanın kapsamına temas ettiği “*Kur'an'da 'Takvâ' Kavramı*” ile Yasemin Şahin'in takvanın anlamı, boyutu, müttakîlerin özellikleri ve kazançları gibi konuları işlediği “*Din Eğitimi Açısından Kur'an-ı Kerim'e Göre Takva Kavramı*” isimli yüksek lisans tezleri bulunmaktadır.

Makale düzeyinde ise Adil Bor'un, takvanın anlamı, kapsamı, bireysel ve toplumsal boyutlarını incelediği “*Kur'an'da 'Takvâ'nın Bireysel ve Toplumsal Boyutu*”, Cumhur Demirel'in Kur'an'da müttakîlerle ilgili anlatımları ve takva ile ilgili teşbihleri ele aldığı “*Kur'an'ın Ahlakî Bir Kavram Olan Takvaya Dair Teşbihleri ve Muttakilerle İlgili Beyanları Üzerine*” ve Mehmet Soysaldı'nın takvanın lügat ve ıstılahi anlamlarına yer vererek cahiliye dönemi ve Kur'an'da takvaya yüklenen anlamlar üzerinde karşılaştırmalı bir inceleme yaptığı “*Kur'an Semantiği Açısından Takva*” isimli çalışmalar bulunmaktadır. Kuşkusuz bu çalışmalar takva kavramının açıklanması ve anlaşılması bakımından özellikle müminler için önemli kazanımlar sağlamaktadır. Fakat takvanın gündelik hayatla doğrudan ilişkilendirilmesi ve bunu yaparken de Kur'an'ın anlaşılmasında büyük öneme sahip olan tefsirlerin referans alınması gibi hususiyetler, çalışmamıza özgü olup bu yönüyle konuya ait bir boşluğu dolduracağı kanaatindeyiz.

1. Birey ve Eylem Yönüyle Takvanın Kapsamı

Kur'an-ı Kerim'de müttakîlerin gayba iman eden, namaz kılan ve infakta bulunan kimseler olduğu zikredilmektedir.¹² Buradan hareketle Kur'an'da imanın takva için temel şart kabul edildiği anlaşılmaktadır. İmandan sonra ibadetler ise kişinin müttakî vasfını elde etmesi yolunda ona güç veren etkenlerdir. Diğer bir ifadeyle takva sahibi olmak en başta iman ve ibadetle ilişkilendirilmektedir. Müslüman olmadığı halde inanıyormuş gibi davranarak namaz kılan yahut infak eden bir insan müttakî vasfını elde edemeyeceği gibi insani ilişkilerinde birtakım ahlaki kurallara riayet eden ama iman etmemiş olan kimselere de müttakî denilemez. Dolayısıyla bir mümin için iman ve ibadet, kulluğun asgari şartlarını ifade ettiğine göre bu noktayı takvanın alt sınırı yani gerekliliği olarak kabul etmek gerekmektedir.¹³

Ancak toplumsal gerçeklik bakımından takva kavramının iman ve ibadetle sınırlandığı da dikkatimizi çeken bir husustur. Bu bağlamda takvanın Allah'a karşı gelmekten sakınma ve ibadetlerde yüksek bir hassasiyete sahip olma şeklinde algılandığı anlaşılmaktadır. Başka bir ifadeyle takva, gündelik hayattan kopuk, bireysel planda Allah'a karşı vazifelerle sınırlandırılmış bir eylem olarak zihinlerde yerini alabilmektedir. Oysa Kur'an-ı Kerim'e baktığımızda takvanın Allah ile münasebetin yanında, insani ilişkilere de yön veren bir kavram olarak vazedildiği görülmektedir. İman ve ibadetler ise takvayı oluşturan ve güçlendiren bir unsur olarak zikredilmektedir.¹⁴ Dolayısıyla iman ve ibadetlerle var olan ve “ahlaki bir keyfiyet”¹⁵ halini alan takva, sonuçları en açık bir şekilde insani ilişkilerde tezahür etmektedir.

12 el-Bakara 2/2-3.

13 Orhan İyibilgin, “Müslüman Şahsiyetinin Korunmasında Takva Kavramı”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/25 (Ocak 2024), 180.

14 el-Bakara 2/21; “Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan rabbinize kulluk edin ki takvâya eresiniz.”

15 Demirel, “Kur'an'ın Ahlakî Bir Kavram Olan Takvaya Dair Teşbihleri ve Muttakilerle İlgili Beyanları Üzerine”, 543.

Kur'ân-ı Kerim'de konuyla ilgili bir ayette: “Allah’a ve resulüne itaat eden, Allah’a itaatsizlikten korkan, O’na saygısızlıktan korunana var ya, işte asıl kazananlar bunlardır.”¹⁶ buyrulmaktadır. Gazzâlî bu ayette önce itaatin, sonra haşyetin, sonra da takvanın zikredildiğini belirterek takvanın itaat ve korkmanın dışında bir şey olduğunu, bunun da daha önce geçtiği gibi kalbi arındırmak olarak anlamak gerektiğini söylemektedir.¹⁷ Buna göre takva, kulun yaratana karşı vazifelerinden başka gündelik hayattaki bütün ilişkilerine etki eden bir kavram olma özelliğine sahiptir.

Başka bir mesele de takvanın genele şamil olup olmadığıdır. Diğer bir ifadeyle Kur'ân-ı Kerim takvayı belli kimselerden mi yoksa İslam dairesi içindeki insanların genelinden mi beklemektedir? Yahut “takvalı olmak”, her insanın elde edemeyeceği güçlükte bir vasıf mıdır? Bu doğrultuda Kur'ân-ı Kerim’e baktığımızda takva sahipleri: “...Allah’a, âhiret gününe, meleklerle, kitaba ve peygamberlere iman eden; sevdiği maldan yakınara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, yardım isteyenlere ve özgürlüğünü kaybetmiş olanlara harcayan; namazı kılıp zekâtı verendir. Böyleleri anlaşma yaptıklarında sözlerini tutan; darlıkta, hastalıkta ve savaş zamanında sabreden ve doğru olan kimseler...”¹⁸ olarak tanımlanmaktadır. Ayetten de anlaşılacağı üzere Allah Teâlâ müttakîleri belirli isim ve zümreler olarak değil, vasıflarıyla tanıyıp bileceğimiz şekilde zikretmektedir ki bu da söz konusu duruma bütün insanların ulaşabilmesini mümkün kılmaktadır.

Kur'ân-ı Kerim'de yine konuyla ilgili “takva elbisesi” ifadesi kullanılmaktadır.¹⁹ Elbise, insanı saran, kuşatan, süsleyen ve koruyan bir özelliğe sahiptir. İnsanın ayrılmaz bir parçasıdır. Kur'ân-ı Kerim de takvayı elbiseyle ilişkilendirerek adeta onun, insan için koruyucu özelliğine ve hayatın içinde yer alması gereken bir eylem olduğuna işaret etmektedir. Yine Kur'ân'ın takvayı en hayırlı azık olarak anması,²⁰ onun dünyada olduğu gibi dünyadan da yolcu olan her insan için²¹ vazgeçilmez olduğunu göstermektedir. Ancak burada şunun da altını çizmemiz gerekir: Takvanın bütün insanlar için mümkün olması, herkesin aynı derecede müttakî olduğu anlamına gelmemektedir. Kişinin iman, ibadet ve ahlaki meziyetlerindeki derinliği, onun takva seviyesinin de belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır.²² Bununla birlikte takvanın değer ve seviyesinin insanlar tarafından ölçülemeyeceği göz önüne alındığında kimin ne kadar müttakî olduğundan ziyade isteyen her insanın gücü ve imkânları nispetinde takva sahibi olma vasfına sahip olabileceği ortaya çıkmaktadır.

Netice olarak takva, yüksek ahlaki faziletleri ihtiva eden bir kavramdır. Kur'ân'da takvadan bahseden hiçbir ayeti bundan bağımsız düşünmemek gerekmektedir. Ancak bu durum takvayı Allah ile münasebetten muaf kılmamaktadır. Zira takva öncelikle yaratana büyük bir tazimle onun kurallarına riayet etmek ve buna aykırı davranmaktan sakınmak demektir. Bununla birlikte Kur'ân'da birçok yerde zikredilen takva kavramını sadece “Allah’tan korkmak” şeklinde açıklamak Kur'ân'ın maksudını ifade etmesi bakımından yeterli değildir. Bu nedenle takvayı

16 en-Nûr 24/52; Kur'ân-ı Kerîm Meâlî, haz. Hayrettin Karaman vd. (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017).

17 Gazzâlî, *Minhâcü'l-âbidîn*, 102.

18 el-Bakara 2/177.

19 el-A'râf 7/26.

20 el-Bakara 2/197.

21 Fahrreddin er-Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî el-Müştehir bi't-Tefsîri'l-Kebîr ve Mefâtihu'l-Gayb*, (Beyrut: Dâr-ru'l-Fikr, 1401/1981), 5/182.

22 Bor, “Kur'ân'da “Takvâ”nın Bireysel ve Toplumsal Boyutu”, 764.

sadece yalın bir korku duygusuyla ifade etmek yerine, insanın çok sevip hürmet etmekle beraber gazabına uğramaktan da çekindiği Allah'ı gücendirmekten korkmak ve Allah'ın koymuş olduğu dini ve ahlaki kurallara riayet etmek şeklinde anlamak, takvayı anlamlandırmak ve hayatla ilişkilendirmek bakımından daha etkili olacaktır.²³

2. Ayetler Bağlamında Gündelik Hayat ve Takva İlişkisi

Kur'ân'ın ifadelerini ve mesajlarını en doğru biçimde anlamak için başvurulması gereken temel kaynak yine Kur'ân'ın kendisidir. Bu bağlamda takvanın gündelik hayatla irtibatını ortaya koyacak ayetlere, ilk dönem ve çağdaş tefsirler eşliğinde, bu kısımda temas etmeye çalışacağız. Kur'ân-ı Kerim'i inceleyen her insanın kendi kabiliyet ve ilmi derinliği ölçüsünde ondan çıkarımlar yapabileceğini ve çalışmamızın sınırlılıklarını göz önünde bulundurarak birkaç başlık altında ve ayetlerden örneklerle konumuzu açıklamaya gayret göstereceğiz.

2.1 Aile Hukuku

Aile hayatının her aşamasına ayrı bir önem veren İslam dini, evliliğin sonlanması halinde de tarafların haklarını ve Müslüman toplumun yapısını koruyucu önlemler almaktadır. Ancak bu önlemlerin vicdan ve duygudan yoksun olmaması bir yana, üstün ahlaki meziyetleri ifade eden takva ile ilişkilendirilmesi de dikkat çekici bir durumdur. Bundan dolayı biz bu kısımda aile hukukundan bahsederken özellikle talâkı konu edinen ayetleri ele aldık. Böylece, boşanma durumunda bile takva gibi üstün bir meziyeti müminlerde görmek isteyen İslam'ın, evlilik hayatına ne derece hassasiyet gösterebileceğine de işaret etmeye gayret ettik. Bu bağlamda ele aldığımız ayetlerden biri şöyledir:

Bir mehir belirlediğiniz halde onlarla birleşmeden kendilerini boşarsanız, belirlediğiniz mehirin yarısını ödemek size borçtur; ancak kadınların bağışlaması veya nikâh bağı elinde olanın hoşgörülü davranması müstesnadır. Hoşgörülü davranmanız takvâya daha uygundur. Aranızda lütufkâr davranmayı unutmayın. Allah bütün yaptıklarınızı görmektedir.²⁴

Ayette evlilik bağına sona erdiren tarafların birbirine karşı müsamahakâr olması tavsiye edilmektedir. Özellikle erkeğe mehirin yarısını vermesi emredilirken, bu davranışın takvaya daha yakışır olacağı zikredilmektedir. Yani takva sahibi olan kimsenin, bazı haklarından feragat edebileceği ve erdemli yolu tutma konusunda daha istekli davranacağı bildirilmektedir. Bu, takvanın insana sağladığı bir meziyettir.²⁵ Aynı zamanda böyle bir davranış, insanı zulmü terk etmeye yönlendirir ki bu da hakikatte takvanın kendisidir. Çünkü Allah'tan sakınan ve ona yakınlaşmayı arzulayan kimse başkasının hakkına yaklaşmamış ve zulümden uzaklaşmış olur.²⁶

Boşanan tarafların, olayın vermiş olduğu duygusallık ile maddi ve psikolojik durumların neticesi olarak birbirlerine karşı olumsuz tavır ve davranışlarda bulunması hatta intikam duygusuna kapılmaları ihtimal dâhilindedir.²⁷ Bu nedenle takva bilincini, hoşgörü ve cömertlik duygusunu ve Allah'ın gözetimi altında olduğu hissini harekete geçirmeyi amaçlayan bu ayet, -evlilik başarılı

23 Komisyon, *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), 1/315.

24 el-Bakara 2/237.

25 Ebû Mansûr Muhammed Mâtûrîdî, *Te'vilât-u Ehli's-Sünne*, thk. Mecdi Baslum, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005), 2/208.

26 Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 6/156.

27 Komisyon, *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/375.

olsun ya da olmasın- güzelliği ve nezaketi egemen kılmayı amaçlamaktadır. Böylece her türlü durumda kalplerin saf ve pak bir şekilde Allah'a bağlılığının devam etmesi arzulanmaktadır.²⁸

Boşanma süreciyle ilgili yapıcı tavsiyelerde bulunan ve takvayı nazarı dikkate alan ilahi buyruklara başka bir örnek de şöyledir:

Ey Peygamber! Kadınları boşayacağınız zaman iddetlerini gözeterek boşayın ve bekleme sürelerini iyice hesap edin. Rabbiniz Allah'a saygısızlıktan sakının. Apaçık bir hayâsızlık yapmış olmadıkça onları evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıksınlar. Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır. Kim Allah'ın koyduğu sınırları aşarsa aslında kendisine yazık etmiş olur. Bilemezsin ki; belki Allah bundan sonra yeni bir durum ortaya çıkarıverir. Sürelerinin sonuna ulaştıklarında onları ya uygun biçimde tutun yahut onlardan uygun biçimde ayrılın; içinizden adaletli iki kişiyi şahit tutun ve şahitliği Allah için özenle yerine getirin. İşte Allah'a ve âhiret gününe inananlara öğütlenen budur. Kim Allah'a saygısızlıktan sakınırsa, Allah kendisine bir çıkış yolu gösterir.²⁹

Talâk sûresinin bu ilk iki ayetinde boşanan kadınlara nasıl muamele yapılacağıyla ilgili önemli ilkeler bulunmaktadır. Ancak burada konumuzla da alakalı olarak, bu ilkelere uyma konusunda Allah'tan sakınmaya (ittikâ) vurgu yapılması, kanaatimizce meseleyi ahlak ve erdem çizgisinden uzaklaştırmamaya yönelik bir amaç taşımaktadır. Müfessirlerin de bu doğrultuda açıklamalar yaptığı görülmektedir. Bunlardan Mevdûdî (1903-1979), talâk esnasında ve sonrasında kişinin Allah'tan sakınmasını, Kur'ân'a ve sünnete göre davranarak iddet kurallarına riayet etmek ve kadını zor durumda bırakacak davranışlarda bulunmamak olarak açıklamaktadır.³⁰

Allah Teâlâ insanı bir erkek ve diğiden yaratmış, onları evlenme nimetine ve boşanma yetkisine nail kılmıştır. Dolayısıyla insana yakışan, kendisine bu nimetleri lütfeden Allah'tan sakınarak gerek nikâh gerekse talâk halinde Kur'ân ve sünnete uygun davranması ve kadınları zarara sokacak davranışlardan uzak durmasıdır.³¹ Takva, başkalarına karşı davranışları düzenlediği gibi bu vasfı kazanan insanın da hayatını düzenleyici bir özelliğe sahiptir. Ayetin sonunda, "Kim Allah'a saygısızlıktan sakınırsa, Allah ona bir çıkış yolu gösterir." ifadesi, müttakî insanın takvaya uygun davranışları neticesinde elde edeceği kazanımlara işaret etmektedir. Bu ifade, ayetle birlikte ele alındığında, Allah'tan sakınan ve boşandığı kadına zarar verecek davranışlardan uzak duran insana, Allah'ın bir çıkış yolu göstereceği şeklinde değerlendirilmektedir. Fakat Hz. Peygamber'den nakledilen rivayetler dikkate alındığında,³² yukarıdaki ifadenin sadece bu ayet bağlamında değerlendirilemeyeceği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla takvanın hayatın bütün zorluklarına karşı insana nefes aldırان ve yeni yolların açılmasına vesile olan bir eylem olduğu sonucuna ulaşabilmekteyiz.

Talâk durumunda dahi insanda yüksek hassasiyet görmek isteyen bu ayetler, evlilik sürecinde takınılması gereken tavırları adeta zihinlerde canlandırmakta ve evlilik hayatının sonlanması durumunda da insani ve imani meziyetlerin sona ermeyeceğini bize hatırlatmaktadır.

28 Kutub, *Fi Zilâli'l-Kur'ân*, 1/257.

29 et-Talâk 65/1-2.

30 Mevdûdî, *Tefhîmul'l-Kur'ân*, 6/372.

31 Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, 8/59.

32 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6/772.

2.2 İnfak

İnfak, Kur'ân-ı Kerim'in en çok değindiği konulardan biridir. Bununla beraber infak, Kur'ân'da sosyal yönü ağır basan bir ibadet olarak karşımıza çıkmaktadır. Birçok ayette namazla birlikte zikredilen infak ibadeti, bazı ayetlerde de takva ile anılmaktadır. Bu ayetlerden birinde şöyle buyrulmaktadır:

Yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmeniz erdemlilik değildir. Asıl erdemli kişi Allah'a, âhiret gününe, meleklerle, kitaba ve peygamberlere iman eden; sevdiği maldan yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, yardım isteyenlere ve özgürlüğünü kaybetmiş olanlara harcayan; namazı kıлып zekâtı verendir. Böyleleri anlaşma yaptıklarında sözlerini tutarlar; darlıkta, hastalıkta ve savaş zamanında sabrederler. İşte doğru olanlar bunlardır ve işte takvâ sahipleri bunlardır.³³

Erdemlilik diye tercüme edilen "birr"i oluşturan birtakım ibadetlerin ve meziyetlerin zikredildiği bu ayette infaka da yer verilmiş, bu vecibeyi güzel bir şekilde yerine getirenler ise doğru ve takva sahibi kimseler olarak zikredilmiştir. Dikkat edildiğinde ayette birr, sıdk ve takva kelimeleri bir arada kullanılmış, hatta bu kelimeler aynı anlamı karşılıyor gibi bir üslup benimsenmiştir. Kur'ân-ı Kerim'de başka bir ayette de yine birr ve takva kelimesi bir arada kullanılmıştır.³⁴ Bu bağlamda meseleye yaklaştığımızda birr, sıdk ve takvanın birbirinden ayrı düşünilemeyecek ahlaki özellikler olduğu anlaşılabilmektedir.³⁵ İtikada dair esasları, bedeni ve mali yükümlülükleri bir arada zikreden bu ayet de bunların toplamına "birr" adını vermekte, "birr"i de doğruluk ve Allah'tan sakınma ile birlikte anmaktadır. Böylece pratik hayatta görevler yerine getirilirken sadakat ve takva hassasiyetini zihinlere nakşetmeye çalışmaktadır.³⁶

Kur'ân'da takva sahiplerinin âhirette mükâfât elde etmelerine vesile olacak davranışlardan biri olarak infaka yer verilmektedir. Konuyla ilgili ayet şöyledir:

Allah'a saygısızlıktan sakınanlar ise rablerinin kendilerine verdiklerini alarak cennetlerde ve pınar başlarında olacaklar. Çünkü onlar daha önce güzel davranışlar içindeydiler. Onlar gecenin az bir kısmında uyurlardı. Seher vakitlerinde rablerinden bağışlanmalarını dilerlerdi. Yardım isteyenlere ve yoksullara mallarından belli bir pay ayırırlardı.³⁷

İhtiyaç sahipleri için mallardan belli bir pay ayırma işini takvaya bağlayan ve bunun neticesi olarak da cennetleri müjdeleyen Kur'ân-ı Kerim, bu davranışın nasıl olması gerektiğini ve hangi duygularla yapılacağını muhtelif ayetlerde açıklamaktadır. Buna göre; mallar Allah rızasını gözeterek harcanmalı ve evvela infak edenin yararına olduğu bilinmeli,³⁸ malın iyisinden verilmesi,³⁹ verilen malın verene değil de esasında Allah'a ait olduğu bilinciyle hareket edilmelidir.⁴⁰ Bunun yanında, infak edilen kimseleri üzecek tavır ve davranışlardan uzak durulmalı⁴¹ ve böyle bir vazifeden kaçınmanın bireysel ve toplumsal zararlarının olacağına farkında olunmalıdır.⁴²

33 el-Bakara 2/177.

34 el-Mâide 5/2; "İyilik (birr) ve takvâ hususunda yardımlaşın, günah ve haksızlık yolunda yardımlaşmayın."

35 Komisyon, Kur'ân Yolu, 1/264.

36 Kutub, Fi Zilâli'l-Kur'ân, 1/161-162.

37 ez-Zâriyât 51/15-19.

38 el-Bakara 2/272.

39 el-Bakara 2/267.

40 el-Hadîd 57/10.

41 el-Bakara 2/264.

42 el-Bakara 2/195.

İlahi beyanlardan da anlaşılacağı üzere Kur'ân, infakı sıradan bir devir teslim olarak görmemekte ve infakın her aşamasına kişiyi benliğinden kurtaracak manalar yüklemektedir. İşte bu manalara vakıf insanların müttakî ve mükâfata layık kimseler olduğunu da yine Kur'ân bize haber vermektedir. Çünkü bu kimseler infak ederken iyilik yapmak ve lütufta bulunmak maksadıyla değil, kendi görevini ifa etme ve başkasının hakkını sahibine teslim etme şuuruna ermiş kimselerdir. Zaten Kur'ân'ın zekât dışında sadaka ve infaktan da bahsetmesi, kişinin mecburi görevlerinin dışında gönülden arzulayarak yapması gerekenleri ifade etmektedir. Dolayısıyla zekâtını veren bir insan, bu kadarıyla görevini yaptığı ve artık bunun dışında bir şey yapması gerekmediği ya da verdiği malın bir lütuf olduğu düşüncesine kapılmamalıdır. İşte bu ayet, müttakî ve Muhsin vasıflarına sahip hiçbir insanın bu tür süfli duygulara meyletmemesi gerektiğini bize haber vermektedir.⁴³

2.3. Adalet

İslam'ın adalet anlayışının diğer bütün sistemlerdeki anlayıştan farklı ve üstün olduğunu söylersek mübalağa yapmış olmayız. Zira İslam'ın adaletle bakışı yaygın ve kapsamlıdır. Bu kapsamlılık sadece Müslümanlarla da sınırlı değildir. İslam, sırf insan olduğu için adaleti bütün insanların hakkı olarak görmektedir. İnanç, ırk, cinsiyet, yakınlık, uzaklık farkı gözetmeden insanlar arasında adaletin uygulanması İslam'ın emirlerinden biridir. Yine İslam'a göre hükmetme görevini üstlenen bir Müslüman, bu işe duygularını karıştırmadan sadece adalet anlayışıyla hareket etmelidir. İşte bu yaklaşım Seyyid Kutub'un ifadesiyle "İslam'da hükmün esasını oluşturmaktadır." Aynı zamanda İslam toplumunda hayatın esası da bu anlayışa dayanmaktadır.⁴⁴ Güzel ahlakın zirvesini temsil eden ve İslam'a mahsus olan bu anlayışı bir ayetle açıklamaya çalışacağız:

Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutun, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Herhangi bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletsiz davranmaya itmesin. Adaletli olun; bu, takvâya daha uygundur. Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır.⁴⁵

Allah Teâlâ bu ayette, duyguların adaletin tesisine engel kılınmasını ve sırf kin ve nefretten dolayı bir topluluğa adaletsizlik yapılmasını yasakladıktan sonra adil olmayı emretmekte ve bunun takvaya uygun bir davranış olacağını belirtmektedir. Devamında ise bu konuda Allah'tan sakınılması gerektiği tekraren vurgulamaktadır.

Kur'ân'ın bu emri, nefis hâkimiyeti ve müsamaha konusunda zirve bir noktadır. Çünkü nefse zor gelen bu nokta hiç düşmanlık etmemek değildir. Var olan düşmanlığa rağmen bilinçli bir şekilde adaleti sağlamaya yönelik bir davranıştır. İnsanın böyle bir zirveye ulaşması ve vicdanında bu değeri taşıyabilmesi, ancak Allah ile bağlantı kurarak ve ondan sakınmanın şuuruna vararak mümkün olabilir. Yeryüzündeki hiçbir inanç ve sistem, insanlara düşmanlarına karşı böyle mutlak bir adaleti emretmemiştir. Bu, ancak insanı benliğinden kurtarıp yücelere nazar ettirebilen ve yaratıcısıyla sıkı bir irtibat bilinci aşılayabilen takva gibi bir kavramla gerçekleştirilebilir.⁴⁶

43 Mevdûdî, *Tefhîmul'l-Kur'ân*, 5/505.

44 Kutub, *Fi Zilâli'l-Kur'ân*, 2/689.

45 el-Mâide 5/8.

46 Kutub, *Fi Zilâli'l-Kur'ân*, 2/852.

Bu durum, dış siyasette ve özellikle de düşman topluluklara karşı adaleti bu kadar önemseyen İslam'ın, Müslümanlar arasındaki adaletle ne kadar önem vereceğini de ortaya koymaktadır.⁴⁷ Buradan hareketle, düşmanına dahi adaletsizlik yapmasına müsaade edilmeyen bir Müslüman'ın, kendi akraba ve din kardeşlerine karşı adaleti sarsacak davranışlarda bulunması mevzubahis olabilecek bir durum değildir. Ayrıca ayetin sonunda “Allah yaptıklarınızdan haberdardır.” buyru-larak icra edilmeyen adaletin Allah'a gizli kalmayacağı da bildirilmektedir.⁴⁸

2.4. Öfkeyi Yenmek/Affetmek

Gündelik hayatta insani ilişkilerin sonucu olarak yaşanabilen duygulardan biri de öfkedir. Bununla birlikte intikam arzusuna sebep olduğu için sosyal hayatta daha büyük problemlere yol açan ve toplumsal barışı zedeleyen yine öfke duygusudur. Haklı gerekçelerle de olsa öfkenin diri tutulması ve akabinde kin ve intikam aracı haline getirilmesi İslam'ın tasvip etmediği bir durumdur. Bu konuda Kur'an'ın yaklaşımı şöyledir:

Onlar (takvâ sahipleri) bollukta da darlıkta da Allah yolunda harcarlar, öfkelerini yenerler, insan-ları affederler. Allah işini güzel yapanları sever.⁴⁹

Cennetin müttakîler için hazırlanmış olduğunu bildiren bu ayette, müttakîlerin özel vasıflarının bir kısmı açıklanmaktadır. Buna göre takva sahipleri, öfkeyi yutma ve insanları affetme meziyetlerine sahiptirler. Ayette geçen “gayz” kelimesi, hoşlanılmayan bir şeye karşı duyulan öfkeyi ifade etmektedir. Yazır, gayzı gazaptan farklı olarak: “Kalpte olan ve henüz davranışlara yansımamış öfke” olarak değerlendirmektedir. “Kâzm” ise, “öfkeyi yutmak demektir ki bu, gücü yetmediği için değil, aksine imkân olduğu halde intikam almamak, dahası hoş olmayan bir tavır sergilemeden sabretmek demektir.”⁵⁰

Kur'an-ı Kerim seviyeyi biraz daha yükselterek takva sahibi insanların, kendilerine kötülük edenlere karşı affedici olduklarını da bildirmektedir. Şüphesiz ayette zikredilen bu davranışlar takvadan kaynaklanan hasletlerdir.⁵¹ Zira insani özelliklerden biri olan ve ani bir şekilde gelişen öfkeyi ancak takvadan doğan latif ve şeffaf etkenler bastırabilir. Fakat öfkeyi yutmak ilk aşamadır. Bu, önemli bir ilerleme olsa da tek başına yeterli değildir. Çünkü insan, öfkesini düşmanlık ve intikam sebebiyle de gizleyebilir. Daha sonra da bu öfke açık bir intikama dönüşebilir. Bu nedenle ayet, müttakîlerin nefislerindeki bastırılmış öfkenin varması gereken yeri göstererek amacın affetme ve hoşgörü olduğunu bildirmektedir. Ayrıca öfkenin bastırılması, ruh üzerinde bir ağırlık ve duygusal bir yorgunluk meydana getirebilir. Bundan kurtulmak da affetmek suretiyle bastırılan öfkenin yok edilmesiyle mümkün olabilir.⁵²

2.5. Ahde Vefa

Güven toplumu oluşturmanın şartlarından biri de ahde vefa anlayışını hâkim kılmaktan geçmektedir. Sözüne sadık kalmak olarak da ifade edebileceğimiz bu tabir, aynı zamanda toplumsal

47 Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, 3/197-198.

48 Mâtûrîdî, *Te'vilât*, 3/477.

49 Âl-i İmrân 3/134.

50 Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, 2/409.

51 Komisyon, *Kur'an Yolu*, 1/673.

52 Kutub, *Fi Zilâli'l-Kur'an*, 1/475.

huzur ve sükûnetin sağlandığı, dayanışma ve sorumluluk şuuruyla donanmış bir yaşam ortamının oluşmasına katkı sağlamaktadır. Müntesiplerini aynı amaç etrafında toplamak ve bir beden uzuvları gibi görmek isteyen İslam dininin bu konuya verdiği önemi gösteren ayetlerden biri şöyledir:

Hayır, öyle değil! Her kim ahdine vefa gösterir ve günah işlemekten sakınırsa, bilsin ki Allah o sakınanları sever.⁵³

Ayette ahde vefa ve takvanın birlikte zikredilmesi, bu davranışın önemli bir ahlaki meziyet olduğunu göstermektedir. Çünkü ilahi buyruklara riayet etmek, hem Allah'ın emirlerine saygıyı hem de O'nun yarattıklarına karşı sevgi ve şefkati ihtiva eder. Ahde vefa ise bu ikisine de şamil bir davranıştır. Zira ahde vefa, insanların menfaatine olması sebebiyle yaratılanlara sevgiyi, Allah'ın emrinin yerine getirilmesi sebebiyle de Allah'a saygıyı kapsamaktadır.⁵⁴

Burada verilen sözün takvayla irtibatlı olduğuna da değinmek gerekir. Bundan dolayı sözün dosta veya düşmana verilmiş olması sonucu değiştirmez. Çünkü buradaki mesele, kişinin maslahatı ya da kime söz verdiği değildir. Asıl mesele, kişinin daima Allah'tan sakınmasıdır ki, bu da onun hangi şartta ve kime karşı olursa olsun verdiği söze sadık kalmasını gerektirmektedir. Bu tutum genel olarak İslam'ın ahlak anlayışını da ortaya koymaktadır. İslam dininde ister ahde vefa ister başka meseleler olsun insani ilişkiler her şeyden önce Allah ile olan ilişkidir. Ne yapılırsa yapılsın temel gaye Allah'ın rızasına ulaşmak olmalıdır. Çünkü bireyin düşüncelerinde ve toplum anlayışında zamanla değişiklikler ve sapmalar olması mümkündür. Dolayısıyla yapılan işin kişisel meselelerden veya ontolojik olarak insanlardan üstün yüce bir değere dayanması gerekir. Bu nedenle Kur'an-ı Kerim, insanı bu noktaya ulaştıracak takva bilincine dikkat çekerek "Ahdinizi yerine getirin ve bu hususta Allah'tan korkun." buyurmaktadır.⁵⁵

2.6. Cihad

İslam dini hiçbir davranışın dünyevi menfaatler ve çıkarlar amacıyla yapılmasını hoş karşılamamıştır. Düşmanla mücadele ederken bile bunun ancak maddi hedefler üstü bir amaçla gerçekleştirildiğinde değer göreceği çok sayıda ayette bildirilmektedir. Bu anlayışın bir sonucu olarak Kur'an-ı Kerim'de savaşla ilgili ayetlerde sık sık *سَبِيلَ اللَّهِ* ifadesiyle karşılaşmaktayız. Yine Kur'an'da konuyla ilgili ayetlerde "cihad" kavramının kullanıldığını da görmekteyiz. Râzî (ö. 606/1210), meşakkat manasına gelen "cehd" kelimesinden türeyen "mücadele"yi: "Allah'ın dini üstün gelsin diye gayretini başkalarının gayretine katmak" olarak açıklamaktadır.⁵⁶

Son dönem müfessirlerden Mevdûdî ise cihadı: "Bir amaca ulaşmak için kişinin elinden gelen çabayı sarf etmesi" olarak yorumlamaktadır. Buna göre cihad, savaş da dâhil her türlü çabayı içine alan bir gayrettir. Mal, beden ve kalp ile yapılan bu mücadelenin nihai hedefi ise Allah'ın adını yüceltmek ve onun istediği hayat nizamını hâkim kılmaktır. Ancak, bu mücadele yapılırken birtakım ahlaki sınırlara riayet edilmelidir. Bu da İslam'ın, Allah'ın rızasını esas alarak inşa ve ıslah çerçevesinde yapılan cihad ve savaş anlayışının dışına çıkmamak; günümüz sömürgeci zihniyetin yaptığı gibi tamamen yok etmek, her şeyi alıp hiçbir şey vermemek ya da modern ta-

53 Âl-i İmrân 3/76.

54 Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 8/114.

55 Kutub, *Fi Zilâli'l-Kur'an*, 1/418.

56 Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 6/41.

birle soykırım yapmaktan kaçınmak demektir.⁵⁷

Cihadı bu kadar önemseyen ve gündelik hayatın bir rutini olarak benimseyen İslam dini, bunu her Müslüman'ın vazifesi olarak görmektedir. Özellikle de fiziki bir mücadelede mazeretsiz olarak cihaddan geri durulmaması gerektiğini bildiren ve bunu takva ile irtibatlandıran bir ayette şöyle buyrulmaktadır:

“Allah’a ve âhiret gününe iman edenler, kendilerini mallarıyla ve canlarıyla cihad etmekten muaf tutman için senden izin istemezler. Allah, buyruğuna karşı gelmekten sakınanları (müttakîleri) çok iyi bilir.”⁵⁸ Allah müttakîleri bilir.” ifadesi bu kimselerin takvaya ulaşmış olduklarını göstermektedir.⁵⁹ Bu nedenle de onlar cihaddan geri kalmak için bahane aramayan, Allah'ın bildiği ve ecirlerini vereceği kimselerdir.⁶⁰ İnkârcılarla savaşı emreden başka bir ayette de müttakîlere şöyle temas edilmektedir:

Ey iman edenler! İnkârcılardan hemen yakınınızda bulunanlarla savaşın. Onlar sizin çetin gücünüzü görsünler. Biliniz ki Allah, buyruğuna karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir.⁶¹

Ayetin sonunda, “Allah savaşanlarla veya cihad edenlerle beraberdir.” yerine, “Allah, buyruğuna karşı gelmekten sakınanlarla (müttakîlerle) beraberdir.” Denilmesi İslam'da savaşın sınırlarına ve ahlaki boyutlarına işaret etmesi bakımından önemlidir. Bundan maksat, kişinin savaşı bir cihad olarak görmesi, bu süreçte Allah'tan sakınması ve menfaat peşinde olmamasıdır.⁶² Yani bu ilahi beyanı, “Allah'ın sınırlarına riayet etmek takvadandır. Allah'ın yardımını ise O'ndan sakınanlarla beraberdir.” şeklinde anlamak gerekmektedir.⁶³

Ayet bütünlüğü içinde meseleye yaklaştığımızda, Mevdûdî bunun iki şekilde değerlendirilebileceğini söyler. Bunlardan birincisi; insanın kişisel meselelerini Allah'ın emrini yerine getirmeye engel kılmamasıdır. Bireysel ve ailevi ilişkiler veya ekonomik çıkarlar nedeniyle düşmandan yüz çevirmemesi ve savaştan kaçmamasıdır. İkincisi ise mücadele esnasında, insan onuruna ve ahlaki ilkelere yakışmayacak davranışlardan uzak durulmasıdır. Zira iman ve takva sahibi her insan, hayatın her aşamasında kendisi için belirlenen sınırlara riayet etmelidir. Böylece Allah'ın müttakîlere olan yardımına da mazhar olmuş olur.⁶⁴

Sonuç

İslam, insani ilişkilerin ıslah ve inşasına büyük önem vermektedir. Bu bağlamda dini emirlerin sadece bir kuraldan ibaret olmadığı, ahlaki meziyetlerle donatıldığı ve inşa edici kavramlarla bezendiği görülmektedir. Dolayısıyla ilahi emir ve yasakların, şekilsel beşeri kanunlardan farklı olarak içselleştirmeye ve geliştirmeye dayalı özellikler taşıdığı anlaşılmaktadır. Kur'an'ın bu üslup ve yöntemi, bireyde daha çok zihniyet planında etkisini gösterirken toplumda insani ilişkilerin güçlendirilmesi ve ahlaki bir zemine oturtulması şeklinde bir görünüm arz etmektedir.

57 Mevdûdî, *Tefhîmul'l-Kur'an*, 2/295.

58 et-Tevbe 9/44.

59 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/90.

60 Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, 4/396.

61 et-Tevbe 9/123.

62 Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 16/236.

63 Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, 4/469.

64 Mevdûdî, *Tefhîmul'l-Kur'an*, 2/295.

Kur'ân'ın ıslah ve inşa sürecinin bir ayağını da kavramlar oluşturmaktadır. Bu anlamda müminler için kullanılan sıfatların en kapsamlısı olarak takva kavramı karşımıza çıkmaktadır. Takva kelimesi gerek ilk dönem gerekse son dönem tefsirlerde genel olarak Allah'tan korkmak/sakin olmak temelinde, O'nun emir ve yasaklarına riayet etmede titizlik göstermek olarak değerlendirilmektedir. Pratik hayatta ise takva bireyde var olan, ama daha çok toplumsal alanda kendini gösteren/göstermesi gereken ahlaki bir tutum şeklinde yorumlanmaktadır. Bununla birlikte takva bilinci, kişinin zorunlu olarak yapması gerekeni bir üst basamağa taşıyarak Allah'ın rızasını hedefleyen gönüllü bir eyleme dönüştürmektedir.

İncelediğimiz başlıklar dâhilinde, çalışmamızın bizi ulaştırdığı birtakım sonuçlar bulunmaktadır. Bu sonuçların eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirilmesi, Kur'ân'ın toplumu değiştirme ve geliştirme stratejisini anlamamıza ve takva kavramının günümüz sosyal hayatıyla doğru şekilde irtibatlandırılmasına katkı sağlayacaktır.

Takva, seviye itibarıyla kişiden kişiye farklılık göstermekle birlikte, kapsam bakımından herhangi bir kişiyle, zümreyle veya davranışla sınırlandırılmayacağı bu kavrama mahsus bir durum olarak tespit edilmiştir. Yine ayetlerden hareketle İslami bir kavram olarak takvanın, iman ve ibadetlerden bağımsız düşünülemeyeceğini de belirtmemiz gerekmektedir. Dolayısıyla Kur'ân'ın istediği takva, yalnızca İslam çatısı altında ve onun istediği iman ve ibadet ekseninde yaşanabilir. İslam dininin müntesiplerine mahsus kıldığı bu durum, bir sorumluluğu da beraberinde getirmektedir. Şöyle ki, İslam'a göre her işte Allah'ın rızası hedeflenmelidir. Aksi bir durumda yapılan eylemin bir değeri kalmamaktadır. Bu nedenle yapılan iş ne olursa olsun ve kime karşı yapılırsa yapılsın sorumluluk öncelikle Allah Teâlâ'ya karşıdır. Müslümanlarda aranan müttakî vasfı da ancak bu bilince ulaşmakla mümkün olabilmektedir.

Takvanın gündelik hayatla ilişkisine baktığımızda yapılan ibadet ve davranışları olumsuz duygulardan arındırdığı görülmektedir. Özellikle takvayla ilgili ayetler ışığında infak gibi, insanları külfet ve minnet altına soktuğu düşünülen bir ibadeti her iki taraf için de kolaylaştırdığı, adalet ve ahde vefa gibi toplumu ayakta tutan dinamikleri anlamlı bir hale getirdiği ve intikam duygusuna rağmen affetmeyi önceleyerek toplumsal barışa katkı sağlamaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

Aile hukuku ve cihad gibi, bir kişinin inisiyatifinde olmayan meselelerde ise takvanın imkânı veya sınırlarını tartışmaya açacak hususlar bulunmaktadır. Örneğin günümüzde modern hukukun özellikle iddet ve nafaka konusundaki yaklaşımı Kur'ân'dan farklı olmakla beraber iki taraftan birini mağdur edici kurallar barındırmaktadır. Yine savaş şekilleri ve yöntemlerinin değişmesiyle birlikte, devletleri yahut orduları cezalandırmak sadece bu ikisiyle sınırlı kalmayıp bütün bir halkı hatta sonraki nesilleri cezalandırmaya sebep olabilmektedir. Bu nedenle Kur'ân'ın ideal olarak sunduğu takvanın, birkaç asır öncesine göre sınırları ve uygulanabilirliğinin değişip değişmediği tartışılmalıdır. Ayrıca takvanın sosyal medyanın hâkim olduğu gündelik hayatla ilişkisi ve modern dünyada takvanın yönlendirici gücü gibi konuların mercek altına alınması, bu mühim kavramın anlaşılması ve uygulanmasında önemli bir rol oynayacaktır.

Kaynakça

- Bor, Adil. “Kur’ân’da “Takvâ”nın Bireysel ve Toplumsal Boyutu”. *Diyanet İlmi Dergi* 56 (2020), 755-779.
- Buhâri, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmâil. *Sahîhu’l-Buhâri*. Beyrut: Darü’t-T’esil, 1433/2012.
- Demirel, Cumhur. “Kur’an’ın Ahlakî Bir Kavram Olan Takvaya Dair Teşbihleri ve Muttakilerle İlgili Beyanları Üzerine”. *II. Uluslararası Din ve İnsan Sempozyumu*. ed. İshak Tekin vd. 543-552. Ankara: Son Çağ Akademisi, 2021.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed. *Minhâcü’l-‘âbidîn*. Beyrut: Dâru’l-Minhâc, 1427/2006.
- İyibilgin, Orhan. “Müslüman Şahsiyetinin Korunmasında Takva Kavramı”. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/25 (Ocak 2024), 172-193.
- Komisyon. *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. Baskı, 2012.
- Kur’ân-ı Kerîm Meâli. haz. Hayrettin Karaman vd. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Baskı, 2017.
- Kutub, Seyyid. *Fi Zilâli’l-Kur’ân*. 6. Cilt. Beyrut: Dâru’s-Şurûk, 32. Basım, 1423/2003.
- Mâtûrîdî, Ebû Mansûr Muhammed. *Te’vilât-u Ehli’s-Sünne*. thk. Mecdi Baslum. 10 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2005.
- Mevdûdî, Ebu’l-A’la. *Tefhîmul’l-Kur’ân*. trc. M. Han Kayani ve diğerleri. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 2005.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebû’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed. *Müfredat fî Garibi’l-Kur’ân*. 2 Cilt. thk. Nezar Mustafa el-Baz. Mektebetü Nezar Mustafa el-Baz, ts.
- Râzî, Fahreddin. *Tefsîru’l-Fahri’r-Râzî el-Müstehir bi’t-Tefsîri’l-Kebîr ve Mefâtihu’l-Gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1401/1981.
- Soysaldı, Mehmet. “Kur’an Semantiği Açısından Takva”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (Elazığ 1996), 21-42.
- Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr. *Tefsîrû’t-Taberî Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*. 26 Cilt. Kahire: Dâru Hecr, 1422/2001.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dîni Kur’ân Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Yenda Yayınları, ts.
- Zemahşeri, Ebu’l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf*. trc. Heyet. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, 2017.